

Прокопчук Людмила,
учитель англійської мови
Дунаєвецького ліцею №3
Дунаєвецької міської ради
Хмельницької області

Формування громадянської компетентності учнів у процесі вивчення англійської мови

Стаття присвячена ролі учителя іноземної мови у формуванні громадянської компетентності школярів, ефективним методам та прийомам роботи на уроках та в позаурочний час для цього. Йдеться і про ресурсний потенціал змісту шкільного предмета «Англійська мова» для формування особистості громадянина-патріота.

The article is devoted to the role of the foreign language teacher in the formation of public competence of schoolchildren, effective methods of work at the lessons and in extracurricular work for this purpose. It is also about the resource potential of the content of the school subject «English language» for the formation of the personality of a citizen-patriot.

Ключові слова: громадянська компетентність, компетентнісний підхід, англійська мова, прийоми, ресурси, виховання, громадянин-патріот.

Key words: civic competence, competence approach, English language, techniques, resources, education, citizen-patriot.

Україна, проти якої вже понад рік Росія веде жорстоку війну, навіть у такий складний час продовжує здійснювати прогресивні реформи, потрібні, щоб стати повноправним членом європейського союзу. Водночас вона докладає великих зусиль для того, щоб її молоде покоління було глибоко освіченим, озброєними різноманітними навичками для самореалізації в сучасному суспільстві та конкурентоспроможності на всесвітньому ринку праці, здатними до інтеграції в світовий простір з належним арсеналом громадянських компетентностей, сформованою культурою демократії.

Нинішня освіта базується на компетентнісному підході і передбачає реалізацію наскрізних ліній програми. Однією із важливих компетентностей є громадянська, яка спрямована на формування сучасного випускника як громадянина-патріота. Така важлива місія вимагає докорінно нових підходів до навчання, адже успішне виховання громадянина вимагає не лише знань та критичного розуміння себе і світу, а й отримання особистого досвіду участі у громадському житті, у взаємодії з іншими на засадах поваги і рівності, відповідальності за спільну справу, мирного вирішення конфліктів. Я абсолютно переконана, щоб стати відповідальним активними громадянами, учні мають розвивати не лише знання й розуміння політичної та правової системи та інститутів, а й володіти такими навичками, як: формулювати й відстоювати власну думку, бути впевненими в собі, розвивати емпатію, бути готовими діяти чи утримуватися від необдуманих дій у ситуації невизначеності, співпрацювати з різними людьми, поважати себе й інших, зважено приймати рішення і ефективно взаємодіяти у спільноті – у класі, школі, місцевій громаді, державі. Ці тісно пов'язані компоненти громадянської компетентності формуються комплексно, і англійська мова займає особливе місце серед шкільних предметів для набуття цього комплексу знань, навичок і ставлень. Урок англійської мови забезпечує ефективне освітнє середовище, створює сприятливі умови для постійної комунікації між учасниками навчально-виховного процесу, створює сприятливі умови для активної участі учнів у житті школи і суспільства загалом.

Україна з часу здобуття своєї незалежності у 1991 році постала перед низкою проблем, які своїм корінням йдуть від часів СРСР, коли суспільству були насажені псевдо цінності. Натомість, більш помітною була втрата традиційної української патріотичної свідомості. Молоде покоління, серед представників якого є багато ровесників української незалежності, зростало в країні, яка вже розпочала самостійний шлях, зробила багато помітних кроків, проте ще не подбала належним чином про створення моральних і ціннісних

засад нової держави, а саме формування патріотичної свідомості своїх громадян. Прогалини у патріотичному вихованні молодого покоління стали особливо відчутними у 2014 році після подій майдану та боротьби за європейський вектор майбутнього розвитку України, коли Росія, скориставшись тим, що для великої частини жителів України, тих, які виховувались в часи Радянської ідеології, відсутність української самоідентичності була нормою, легко окупувала півострів Крим та значні частини Донецької та Луганської областей. Зазнавши такого болісного удару, держава Україна зрозуміла, що потрібно приділяти посилену увагу сфері національно-патріотичного виховання молодого покоління.

Нова Концепція національно-патріотичного виховання, що була затверджена урядом у 2015 році, зробила можливим глибинне перезавантаження виховної системи освітньої галузі і передбачила роль усіх шкільних предметів, а не лише традиційно української мови, літератури та історії, у формуванні патріотичної свідомості шкільного юнацтва. Для кожного навчального предмету було окреслено ті ресурси, які він має і повинен використовувати задля того, щоб молоде покоління українців любило свою державу, було готовим боронити її в прямому сенсі проти ворога, який продовжив розпочату в 2014 році агресію повномасштабним вторгненням 24 лютого 2023 року, окупував ще більше української території і прагне знищити українців як націю. У більш глобальному розумінні патріотизм і громадянська позиція українців проявляє себе в усіх сферах суспільного життя. Справжні патріоти залишаються в Україні, своєю працею посилюючи її економічний фронт та дбаючи про її відбудову та відновлення знищених матеріальних та духовних цінностей.

Формування громадянської свідомості стало не менш важливим, бо воно базується на спільних цінностях та готовності брати відповідальність на себе. Потреба в свідомих громадянах, яким притаманна здатність до критичного мислення, які були б невразливими до маніпуляцій та популізму, готових брати на себе відповідальність за долю держави – це нове завдання, яке стоїть перед освітньою системою. Вхідження української освіти в європейський і світовий демократичний простір робить іноземну мову дієвим інструментом для налагодження і розширення міжнародних зв'язків, для створення взаєморозуміння, взаємодії та культурного взаємообміну людей різних націй. Саме тому МОН розробило Концепцію громадянської освіти, яка у 2017 році була затверджена Кабінетом міністрів України. Отож, нова українська школа робить одним із своїх орієнтирів виховання майбутніх громадян-патріотів [3].

Відповідно до Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, серед виховних напрямків найбільшої актуальності набувають патріотичне, громадянське виховання як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх та прийдешніх поколінь, які розглядатимуть державу як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи і толерантності, виваженості, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін [2].

Оскільки комунікативна складова предмету іноземна мова, його спрямованість до вивчення побуту, звичаїв, традицій і, насамперед, мови іншого народу сприяють тому, що серед безлічі навчальних дисциплін він посідає особливе місце в питанні формування громадянськості та патріотизму школярів, роль учителя іноземної мови збільшується. Його актуальне завдання полягає в тому, що в ході вивчення учні здобули не лише знання з основ науки, а вміння й навички користуватися чужою мовою як засобом спілкування, одержання нової корисної інформації. Відтак процес викладання англійської мови, що займає домінуючу роль у міжнародній комунікації, в сучасній школі дає вчителю широкі можливості по вихованню громадянських і патріотичних якостей учнів.

В останнє десятиліття потреба в налагодженні взаємодії культур в умовах сучасної України й світу в цілому зростає. Якщо люди здатні усвідомити цінності своєї культури, порівнювати їх з цінностями культур інших народів, готові популяризувати наші культурні національні перлини, доносити до світу інформацію про нашу національну ідентичність – це дасть змогу розширити міжнародні зв'язки і збагатити їх на міжособистісному рівні.

Питання національного виховання на заняттях з іноземної мови регламентується низкою державних законів «Про освіту», «Про загальну середню освіту» [1], «Концепцією неперервного національного виховання», «Концепцією виховання дітей та молоді з національної системи освіти» [2], державними стандартами освіти з навчальної дисципліни «Іноземна мова». Учителя іноземної мови покликаний виховувати почуття патріотизму, національної гідності, віри в національну ідею, потреби і здатності до активної участі в розбудові Української держави, виховання розуміння важливості оволодіння іноземною мовою і потреби користуватися нею як засобом спілкування, виховання культури спілкування, прийнятої в сучасному цивілізованому світі, проведення порівняння явищ іноземної мови, що вивчається, з рідною мовою, залучення до діалогу культур – іншомовної та рідної [4].

Усвідомлюючи важливість формування громадянської компетентності і вагомий ресурс для цього, що його несе програмовий матеріал з англійської мови, я визначила своєю метою знайти дієві методи і прийоми для формування у школярів вміння гідно представити себе як громадянина України, який успадкував багатий досвід народу, багату культурну спадщину, який має високий моральний і духовний потенціал та вміння порівнювати культурні явища України і країни, мова якої вивчається, що є основними вміннями, які слід формувати й розвивати у процесі вивчення іноземної мови в загальноосвітніх закладах України.

Програма з англійської мови передбачає час на наскрізне вивчення впродовж усіх етапів навчання кожної з восьми тем. Процес вивчення теми передбачає опанування базової лексики, формування та подальше вдосконалення мовної та мовленнєвої компетенції, знайомство з соціокультурними реаліями країни, мова якої вивчається. Змістове наповнення теми відкриває можливості для вправлення і в завданнях, пов'язаних з громадянською компетентністю [4].

Упродовж усіх етапів шкільної освіти ознайомлюючи своїх вихованців з різними святами, що відзначаються в Україні і за кордоном, формую у дітей навички усного та писемного мовлення у розповіді про сімейні традиції, у веденні дискусії щодо порівняння традицій різних народів. Так учні початкових класів вчать розповідати про традиції святкування Різдва та Великодня в своїх сім'ях, порівнюючи з тим, як це зазвичай роблять діти в англійськомовних країнах. Щоб познайомити учнів ближче з культурними реаліями Різдва серед носіїв англійської мови мої учні вивчають колядки: 1-4 класи – *We wish you a Merry Christmas*, у 5-9 класах – *Jingle bells*, в 10-11 – *Carol of the bells*. Вони не лише вивчають тексти пісень, але й опановують навички їх хорового виконання, щоб потім мати змогу представити їх на шкільних новорічних вечорах, порівнюючи з тими, що традиційні для українців. Одну з них мої учні 10 класу представили під час уроку-дискусії на тему «*The life of youth in Ukraine and the USA*» за участю волонтера Корпусу миру Кларка Х'юза, вразивши його виконанням англійської версії всесвітньовідомого українського «Щедрика» на англійській мові.

Учні 9 класу, вивчаючи такі рубрики теми «Природа і погода» як «*Nature: SOS*», «*Nature and climate*», «*Nature and Health*» навчаються вести дискусії та інтерв'ю про внесок особистості в життя громади. Пропоную дітям рольову гру «Я – природоохоронець», «Мітинг проти кліматичних змін», або ж долучитись до флешмобу «*Every little thing makes a difference*», де вони надсилають фото або відео про свій внесок в боротьбу за чисте довкілля. Такі завдання мають на меті виховання свідомого громадянина, який би знав свої права та обов'язки, був готовий взяти участь в громадських заходах.

Знайомлячись з темою «*Youth and relationship*», де багато тематичних текстів присвячені вирішенню проблеми булінгу, використовую вправу «Трибуна спікера», що спонукає до ситуативного мовлення та висловлення власного бачення проблеми, використовуючи структуру «*If I were you, I would*». Учні 10 класу мають змогу обговорити проблему волонтерської праці, моделювати ситуації, в яких вони могли б допомогти своєю безкоштовною працею. Пропоную їм створити мапу волонтера, де позначити та

аргументувати свій вибір об'єктів для допомоги, а також презентувати свій досвід волонтерства на користь громади.

Великий простір для формування навичок громадянської компетентності в 11 класі дає змістове наповнення теми «Ukraine». Підбір текстів підручника «Англійська мова. 11 клас» авторів М. Нерсисян, І. Пироженко сприяють організації Cross-class discussions. В опрацюванні матеріалу рубрики Ukrainian identity використовую вправу «Ламаємо стереотипи». Підтема «Politics and governance» формує в учнів розуміння важливості в участі в політичному житті своєї країни та можливості впливу громадянина на внутрішньополітичні процеси, а, відтак, і відповідальності за її долю.

Пропоную учням заповнити таблицю Rights and duties of the citizens of Ukraine. Виконання вправи передбачає використання модальних дієслів should, must, need, ought to, can, may та умовних речень, і спирається на знання, отримані ними на уроках правознавства. Учні висловлюють свої пропозиції щодо позитивних змін в роботі як свого навчального закладу, так і місцевого самоврядування, а також країни. Поділяю клас на групи так, що кожна група отримує завдання скласти перелік пропозицій, які б покращили ситуацію в певній сфері, використовуючи мовне кліше «If I were the mayor of my town, I would ...», «It's necessary, important to, a chance to...». Навчаю своїх вихованців прогнозувати імовірні наслідки запропонованих дій, використовуючи складнопідрядні речення причини, наслідку, умови.

В темі «Social issues», з метою вдосконалення навичок писемного мовлення, пропоную учням створити рекламу виборчої кампанії майбутнього мера та описати проблеми, з якими наша громада стикається зараз, і шляхи їх вирішення.

Вивчення рідної культури й мови створює підґрунтя для вивчення іноземної мови, а процес усвідомлення загальнолюдських цінностей безпосередньо пов'язаний і йде паралельно з розвитком почуття національної самобутності. Вивчаючи разом з мовою життя соціуму інших країн, школярі мають змогу проаналізувати отриману інформацію та співставити це з реаліями життям рідної країни. Шляхом порівняння вони вчать бачити успіхи своєї країни і її проблеми, поважати й цінувати традиції й звичаї свого народу. Почуття національної гідності зміцнюється, коли учні вільно можуть розповісти іноземним гостям про свою оселю, родину, країну, свій край, його історію, цікаві географічні маршрути, наукові досягнення, твори мистецтва, традиції й звичаї. Нові Державні стандарти освіти та нові навчальні програми роблять використання регіонального компоненту змісту уроків іноземної мови більш пріоритетним [5]. Це змінює ставлення школярів до вивчення краєзнавчого матеріалу і спонукає вчителів іноземної мови до пошуків можливих шляхів інтеграції навчального процесу. Досвід роботи доводить, що знання про «велику» і «малу» Батьківщину використовуються у вивченні іноземної мови фрагментарно або несистематично. Матеріал підручників містить чимало різнопланової інформації про Україну, але в них зовсім відсутні краєзнавчі матеріали, хоча й учні віддають перевагу матеріалам про своє місто, село, регіон іноземною мовою над тематикою про Україну.

Щоб заповнити цю прогалину я довгий час розробляла, апробувала в роботі зі своїми учнями, а згодом узагальнила і упорядкувала в посібник «Discover your small motherland» великий обсяг країнознавчих матеріалів про Хмельниччину, її історико-культурні та природні пам'ятки, відомих своїми здобутками наших співвітчизників та сучасних знаменитостей, що прославляють рідну землю в різних сферах життя, цікаві аспекти громадського та культурного життя. Посібник був відзначений дипломом I ступеня виставки «Освіта Хмельниччини на шляхах реформування». Він містить не лише тексти із краєзнавчими матеріалами про Хмельниччину англійською мовою, але й завданням для формування умінь та навичок таких видів мовленнєвої діяльності як читання, усного та писемного мовлення. Я використовувала його матеріали під час вивчення відповідних тем в середній та старшій ланках на уроках та під час самостійної роботи вдома, оскільки вони призначені через вивчення іноземної мови долучати школярів до національної історії, до різних масивів національної культури, до глибинної сутності народного життя. Їх застосування на уроках сприяло реалізації завдань Концепції національно-патріотичного

виховання, виховувало любов до своєї малої батьківщини – села, міста, учнівського колективу, місцевих традицій, до історії, самоідентифікації маленького українця [2].

Вже більше року пройшло з часу, коли повномасштабне вторгнення Росії в нашу країну значно змінило життя українців, а тому зазнав змін і освітній процес. Тема війни, протистояння України ворожій агресії, ролі кожного в наближенні нашої перемоги стала актуальною і на уроках іноземної мови. Короткі інформаційні повідомлення про успіхи ЗСУ у війні, волонтерські зусилля та наших героїв стають частими темами для *Warming up*. Поява нових реалій та потреби уміти розповідати світові про війну в Україні спонукала до активного вивчення лексики військової тематики на зразок *lend-lease, star link, martial law, drone, air defense, shelter, air raid siren*. Згодом разом з учнями складаємо словничок термінів, щоб застосовувати його в усних та письмових повідомленнях про боротьбу України з ворогом.

Помічаючи тенденцію до використання великої кількості англійських запозичень без усвідомлення їх значення рідною мовою, як це раніше було з русизмами, під час тижня англійської мови запропонувала учням конкурс «Чи знаєш ти українські відповідники відомих англіцизмів?», в ході якого учні встановили відповідності між *donate – донат – пожертва, denuclearisation – денукліалізація – ядерне роззброєння* та багатьма іншими словами такого типу. Виконання цього завдання дало змогу учням і розширити свій лексичний запас з обох мов і переконатися в необхідності пам'ятати слова Великого Кобзаря «І чужого навчається, й свого не цурайтесь», а разом і відчути гордість бути громадянином своєї країни, що нині відстоює свою незалежність, визнані світом гуманістичні ідеали та демократичні цінності.

У жовтні цього навчального року під час тижня англійської мови в школі старшокласники були залучені до створення постерів про країни, що найбільше допомагають Україні в нашій боротьбі проти агресора, де їм довелося знаходити актуальну інформацію з конкретними фактами та фото, а також брати інтерв'ю у своїх однокласників, що з початком війни виїхали за кордон та могли з власного досвіду розповісти про допомогу Польщі, Чехії, Німеччини, Великобританії та Канади українським біженцям.

Для креативного письмового завдання пропоную короткі есе за зразком або ж творчі роздуми на одну із тем: «Яким було б ваше життя, якби ви жили в цій країні?», «Місце, яке я обов'язково відвідаю після перемоги», «Яким я бачу майбутнє України після перемоги».

Військовий стан, соціально-політичні та інформаційно-комунікаційні зміни сьогодення, активізація міжнародних контактів насамперед з метою розповідати світу правду про агресію Росії щодо України та заручитись всебічною підтримкою цих країн для протистояння ворогу, збільшення попиту на навчання та роботу за кордоном сприяє утвердженню іноземної мови як засобу активізації діалогу культур, підвищує її роль у загальноосвітньому і культурному рівні підготовки шкільної молоді. Це також доповнює усвідомлення її значення для життя та успішної самореалізації у полікультурному світовому просторі, що загалом відкриває багато потенційних можливостей для підвищення якості викладання предмета та формування усіх передбачених предметних та ключових компетентностей.

Громадянські компетентності серед них є тим міцним фундаментом, який надалі забезпечить адаптацію та успішну самореалізацію майбутніх випускників у демократичному суспільстві держави Україна та полікультурному світовому просторі, отже, і роль учителя іноземної мови в цьому процесі є надзвичайно впливовою. Наявність в його професійному арсеналі методів та прийомів для їх формування, якими користуюсь я, і які вже довели свою ефективність в роботі з моїми учнями, допоможе ефективніше вирішити це важке завдання, поставлене державою перед освітянами, і внести чималий внесок в справу її розбудови.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про повну загальну середню освіту», 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/03/Zakon-pro-povnu-zagalnu-serednyu-osvitu.pdf>
2. Концепція національно-патріотичного виховання, 2016. – С. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/

3. Кушніров М. О. Сучасні підходи до навчання іноземної мови: орієнтація на цінності особистісного розвитку й гуманізму / М. О. Кушніров // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2014. – № 8. – С. 348–356.

4. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів та спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalnaserednya/navchalni-programy.html>.

5. Державний стандарт базової і середньої освіти [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України [веб-сайт]. – Режим доступу: [//www.mon.gov.ua](http://www.mon.gov.ua)

Ратушняк Наталія,
старший викладач кафедри теорії та методик
суспільно-гуманітарних дисциплін
Хмельницького ОІППО
імені Анатолія Назаренка

Громадянські цінності в контексті формування демократичного вчителя

Ключові слова: громадянська компетентність, громадянські цінності, демократичні цінності, громадянська освіта, ціннісні орієнтації, громадянська свідомість.

В умовах сучасного реформування освіти педагогічний процес спрямований на універсальні права людини, закони життя, визначені та прийняті світовою спільнотою. На формування освітнього простору впливає також державна політика та суспільна ідеологія.

У зв'язку з євроінтеграцією України постала проблема підготовки фахівців як компетентних професіоналів з морально-етичними та соціальними цінностями та активною громадянською позицією. Реформи в науково-освітньому напрямі, що охопили початкову, базову та старшу школи породжують потребу у вчителів з ідеями демократії, педагогіки партнерства, справедливості та інноваційності.

Відповідно до концепції Нової української школи (2016 р.), Закону України «Про освіту» (2017), Державного стандарту початкової освіти (21 лютого 2018 р.) та Державного стандарту базової середньої освіти (30 вересня 2020 р.), до ключових компетентностей належать громадянські та соціальні компетентності, що «пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей і передбачають:

- спроможність діяти як відповідальний громадянин, брати участь у громадському та суспільному житті, зокрема закладу освіти і класу, спираючись на розуміння загальнолюдських і суспільних цінностей, соціальних, правових, економічних і політичних принципів, критичне осмислення основних подій національної, європейської та світової історії, усвідомлення їх впливу на світогляд громадянина та його самоідентифікацію;
- виявлення поваги до інших, толерантність, уміння конструктивно співпрацювати, співпереживати, долати стрес і діяти в конфліктних ситуаціях, зокрема пов'язаних з різними проявами дискримінації; дбайливе ставлення до особистого, соціального здоров'я, усвідомлення особистих відчуттів і почуттів, здатність дослухатися до внутрішніх потреб; спроможність діяти в умовах невизначеності та багатозадачності» [1; 2; 5].

Акцентування на демократичних, громадянських цінностях пронизує весь спектр нормативно-правової бази з питань освіти, за законом України «Про освіту» ст. 5 п. 4 «Документами державного прогнозування і стратегічного планування розвитку освіти є прогноз розвитку освіти України, стратегія розвитку освіти України, відповідні державні, регіональні та місцеві цільові програми, плани діяльності у сфері освіти органів влади» [2]. Щодо запровадження в освітній процес громадянської освіти у наданому переліку документів міститься гарантії прописаних прав та свобод людини на якому вибудовується розвиток демократичного суспільства із сформованими громадянськими цінностями:

1. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні;